تکایە، خاسی مەکەن، با خراپتر نەبێت!/٣

ئاکۆ مارانی
٢٠٢٥/٠٨/٢٥

ڤ ، ۋ ، ڹ ، ڨ ، ۑ (فۆن) یان (ئەلەفۆن)؟

.٣

/ۋ/ ۋۑ V [1] : فۆنێمە، واتای واژەکان دەگۆڕێت و جووتواژەکان* لە یەکدی جیادەکاتەوە. پێچەوانەی ئەو بۆچوونانەی کە /ۋ/ بە بێژەی ناوچەیی و ئەلەفۆن هەژمار دەکەن، دەیان جووت-واژە هەن، کە بە /ۋ/ گۆدەکرێن و بەرانبەر بە ئەوانیش واژەی دیکە هەن، کە بە /و/ گۆدەکرێن و واتایان جیاوازە و بەس بە هەبوونی /ۋ/ .. /و/ لە یەکدی جیادەکرێنەوە. واتە لەنێو ئاخاوتنی هۆرامی (بێجگە دیالێکتی ناوچە سنووریەکانی هۆرامان) هەم فۆنێمی /ۋ/ و هەم فۆنێمی /و/ هەیە. /ۋ/ هەم لە سەرەتا و هەم لە نێوەند و هەم لە کۆتایی واژە بوونی هەیە. نموونە:
ۋەزۆ : سەردەکەوێت ، خۆای : پێکەنین ، سۆۑ : کەپەک، دەمبۆ، دەمێک ..تد.

بێجگە لەوەش [ۋ] لە هەموو بار و جێیەک فۆنێکی نەبزوێنە، ئەوە کە لە کاتێک کە [و] بەگوێرەی بزوێن و نەبزوێنبوونی پیتەکانی پێش و پاشی ڕۆڵەکەی دەگۆڕێت و دەبێت بە فۆنێکی بزوێن یان نەبزوێن. لەنێو ئەو واژە و بڕگانەی کە دوو فۆنەبزوێن لە دوای یەکدی دێن، لە نێوەندی واژە، یان لە کۆتایی واژە وەک پاشگری تاکناوی نەناسراو و ئاوەڵناوی نەناسراو، فۆنی بۆرە [ڨ] دەگۆڕدرێت بە [ۋ]. نموونە :
ڕۆ cv - ڕۆێۆ ccvc، کۆ cv - کۆەکە ccvcv، ئازێۆە cvcvcv ، تەرسەزاڵێۆ cvccvcvcvc ...تد.

بەپێچەوانەی تێگەیشتنی ئەو کەسانەی کە وەها دەزانن لەنێو ئاخاوتنی ئەو ناوچە و گوندانەی کە فۆنێمی /ۋ/ (شێوەیەک لە ڤ یان ڤێ لاواز) هەیە، هەموو [و]ێک دەگۆڕێت بە [ۋ] و ئیدی فۆنێمی /و/ بوونی نییە. لەنێو ئاخاوتنی ناوچە و گوندە نێوەندییەکانی هۆرامان هەژمارێکی زۆر واژە هەن، کە لە هەموو جێیەکی واژە و لە هەموو بارێکی ڕێزمانی هەر بە [و] گۆدەکرێن، نموونە لەوانە:
وەزی : گوێز ، وەزۆ : گوێزی ، وەر : خۆر ، وەرەتاۋ : خۆرەتاو ، وڕای : ڕووخان ، وڕە : لۆکەی پزیشکی ، ونی : خوێن ، دوە : دەزگەی ڕستن و هەڵکردن/پێچان ، ڕوە : ڕوو ، وارڎەی : خواردن ، وەنەی : خوێندن لە فێرگە و حوجرە ، واناى : خوێندنی باڵداران ، وانە : وانە ، ئەۋەوەنەی : خوێندنەوە ، بوەرە : بخۆ ، وار : خوارەوە ، سوار / سوارە : سوار ، چوار : چوار ، سێمارەوار : ناوی کێوێکە لە تەۋێڵێ ، گیۋاۋوەر / گیۋاۋوەرە : گیاخۆر، وەزڵییە : ناوی شوێنێکە لە تەۋێڵێ ، وەزڵێ : گوێزۆکە ، وەل بە : گوم بە ، تاوەکو : تاکو ، ورد : ورد ، وزە : وزە ، ورە : وردە ، وردڵێ : ئێسکۆکە خرەکانی جومگەی مەچەک، وەش : خۆش ، وس : وس ، وڵە : کون ، ورگ : ورگ ، وەرم : خەو/ خەون ، وەرەم : وەرەم ، وتەی : خەوتن ، وەی : وەی ، وی : وی، وۑ : خۆ ، وێش : خۆی ، وش : جۆرێک چنراوی گونیەیی لە ڕیشاڵی درەخت ، وەیس : وەیس ، واڵێ : خوشک ، وێوە : بووک، وێوڵێ : بووکۆکە/ بووکەشووشە ، وەیس : وەریس ، وەیسا : ناوی شوێنێکە ، گوەکە : گوەکە (پێسایی مرۆڤ) ، وەڕسە : گوریس ، پوەلت : پواو ، موەکە : موەکە ، کوڕ : کوڕ ، بوانۆ : بخوێنەرەوە ، وێڵ : وێڵ ، ورەور : ورەور ، کورەپیاز : کورەپیاز/نێرۆکەی پیاز، کوڵ : کورت ، قوڵ : قوڵ ، ورتە : دەنگۆکە، وازئارڎەی : وازهێنان، وردەواڵە : وردەواڵە، گوڕ : گوڕ ، گول : گول ، واشە : مشکەگرە ، ویل : ویل ، ...تد.

هەر وەها بەپێچەوانەی تێگەیشتنی ئەو کەسانەی دەڵێن [ۋ] ئەلەفۆنە و بەس تایبەت بە ئاخاوتنی خەڵکی تەۋێڵێ دەکەن و لەوەش واوەتر پرسەکە ئاوەژوو دەکەنەوە، گوایە [ۋ] هەورامی نییە و فارسییە. تاکو بەرەو قووڵایی و نێوەندی چوگرافیای هۆرامان بڕۆین، بوونی فۆنێمی /ۋ/ زیاتر و تۆختر دەردەکەوێت، بەتایبەت لە هۆرامانی تەخت تاکو تەۋێڵێ. نەک هەر ئەوە، بەڵکو ئەو کەسانە بەخۆشیان تەنانەت لە سنوورەکانی ئاخاوتنی هۆرامیش هەر بەجۆرێک [ۋ] لاواز گۆدەکەن و هەرگیز ناتوانن [و] لەنێو ئەو واژانەی کە لەنێوەندی هۆرامان بە [ۋ] گۆدەکرێت، وەک [و] گۆبکەن. کاتێکیش کە بە کوردی سۆرانی دەدوێن، بێژەکردنی [و]ی ئەوان دەریدەخات، کە ئەوان هۆرامن.

وەک لە سەرەتا ئاماژەدرا، بێجگە لە گۆڕانی فۆنە-بزوێنی [ڨ] بۆرە بە فۆنە-نەبزوێنی [ۋ] بەهۆی لەتوانانەبوونی گۆکردنی دوو فۆنی ڤاوڵ لەنێو ئاخاوتنی زمانە/دیالێکتە کوردییەکان، ناچار، /ۋ/ وەک فۆنێمێکی جیاواز لە فۆنێمی /و/، واتای جووت واژەکان لە یەکدی جیادەکاتەوە، نموونە:

نموونەی /و/ w/u		واتا بە ک. سۆرانی	نموونەی /ۋ/ V		واتا بە ک. سۆرانی
خوا	xɨwa	خوا	خۋا	xɨva	پێکەنی
خوان	xɨwan	خوایە	خۋان	xɨvan	پێکەنیوە
خواۍ	xɨwabı̣	خوابوو	خۋاۍ	xɨvabı̣	پێکەنیبوو
خوابۊ	xɨwabü	خوابێت	خۋابۊ	xɨvabü	پێکەنیبێت
خوانا	xɨwana	خوام	خۋانا	xɨvana	پێکەنیوم
خوانۍ	xɨwanı̣	دەیخایاند	خۋانۍ	xɨvanı̣	پێکەنیم
خوابوو	xɨwabû	خوابم	خۋابوو	xɨvabû	پێکەنیبم
خوابنۍ	xɨwabı̣nı̣	خوابووم	خۋابنۍ	xɨvabı̣nı̣	پێکەنیبووم
خوانی	xɨwani	خوایت	خۋانی	xɨvani	پێکەنیویت
خوابینی	xɨwabı̣ni	خوابوویت	خۋابینی	xɨvabı̣ni	پێکەنیبوویت
خوێبێندۍ	xɨwêbı̣ndı̣	خوابوون (ئێوە)	خۋێبێندۍ	xɨvêbı̣ndı̣	پێکەنیبوون (ئێوە)
خوێندۍ	xɨwêndı̣	خوان (ئێوە)	خۋێندۍ	xɨvêndı̣	پێکەنیون (ئێوە)
خوێبنۍ	xɨwêbı̣nı̣	خوابوون (ئەوان)	خۋێبنۍ	xɨvêbı̣nı̣	پێکەنیبوون (ئەوان)
خوێنۍ	xɨwênı̣	خوان (ئەوان)	خۋێنۍ	xɨvênı̣	پێکەنیون (ئەوان)
وەزی	wezi	گوێز	ۋەزی	vezi	سەردەکەویت
وەزۊ	wezü	گوێزی	ۋەزۊ	vezü	سەردەکەوێت
وەزنۍ	wezı̣nı̣	گوێزن	ۋەزنۍ	vezı̣nı̣	سەردەکەوتن(ئەوان)
وەزینە	wezı̣ne	گوێزە	ۋەزینە	vezı̣ne	سەردەکەویت
وەر	wer	خۆر	ۋەر	ver	پێش
وەرو	weru	خۆری	ۋەرو	veru	لەبەر
وەرۊ	werü	دەخوات	ۋەرۊ	veru	بەری ، لەبەری
وەرە	were	بخۆ	ۋەرە	Vere	بەرخۆلە
وەرەش	wereʃ	بیخۆ	ۋەرەش	Vereʃ	پێشی ئەو /بەشە پێشی ئەو
وەزا	Weza	گوێزان (گوێز ک. ن.)	ۋەزا	veza	سەردەکەون (ئەوان)
وەرم	Werɨm	خەو	ۋەرم	verɨm	پێشم؛ پێشی من
وەرما	Werma	خەوان	ۋەرما	verma	پێشمان؛ پێشی ئێمە
وەرش	werɨʃ	خۆری	ۋەرش	verɨʃ	بەری
وەرشا	werʃa	خۆریان	ۋەرشا	verʃa	بەریان
وەرشەنە	werʃene	لە خۆری	ۋەرشەنە	verʃene	لەپێشی (ئەو)
وەرە وەرە	were were	بخۆ بخۆ	ۋەرە ۋەرە	vere vere	بەرە بەرە
وەرینە	werine	دەخۆیت	ۋەرینە	Verine	بەرایی
دوە	dɨwe	ئامرازی ڕستن	دۋە	dɨve	بدوێ
دوۍ	dɨwı̣	چەند ئامرازێکی ڕستن	دۋۍ	dɨvı̣	دوو (٢)
وزە	wɨze	وزە	ۋزە	vɨze	بخە / بخەرە
وڕە	wɨrre	لۆکەی پزیشکی	ۋڕە	vɨrre	کەسی وڕ (ڕەگەز مێ)

وڕڀ	wɨrrɪ	لۆکانی پزیشکی	ڤڕڀ	vɨrrɪ	کەسانی وڕ، کۆناوی نەناسراو
گوەکە	gɨweke	گوەکە؛ گووکە	گڤەکە	gɨveke	گۆکە؛ گۆپکی درەخت، تاکناوی ناسراو
گوڀ	gɨwɪ	گوان؛کۆی گوو	گڤڀ	gɨvɪ	گۆیان؛ کۆی نەناسراوی گۆپکی درەخت
گوەکڀ	gɨwekɪ	گوەکان؛کۆی گوو	گڤەکڀ	gɨvekɪ	گۆکان؛ کۆی ناسراوی گۆپکی درەخت
گوەکەو	gɨwekew	گوەکەی	گڤەکەو	gɨvekew	گۆکەی

بەو جۆرە دەیادان واژەی دیکەی هەورامی ڤێی لاواز [ڤ] واتاکەیان دەگۆڕێت و لە واژەکانی دیکە جیادەکاتەوە، کە بە (و) گۆدەکرێن. بۆ زیاتر ئاشنابوونی خوێنەر بەو جووتواژە واتا جیاوازانە، دەتوانێت چاوێک بە فەرهەنگی (ڤەرقوڵ**) مامۆستا جەمال بێدار بگێڕێت، کە سەدان واژەی هۆرامی بە هەبوونی هەر دوو فۆنێمەکەی لەخۆگرتوون.

---

١. /ڤ/ لەنێو ئاخاوتنی زۆرینەی ئاخێوەرانی گوند و ناوچەکانی نێوەندی هۆرامان بوونی هەیە، چونکە دیالێکتە سنوورییەکانی هۆرامی بوون پشتێوێنەی پاراستنی ئەو /ڤ/. لەنێو ئەو دیالێکت و شوێنانەش کە گۆکردنی [ڤ] بۆ بێژەیەک لەنێوان [ڤ] و [و] گۆڕاوە، تاکو بەرەو قووڵایی هۆرامان بڕۆین، زیاتر بەرەو [ڤ] دەڕوات. بەڵام تاکو لە قووڵایی هۆرامان دووربکەوینەوە و لە خاڵی بەریەککەوتنی دیالێکتە سنوورییەکانی هۆرامی و سۆرانی نزیک ببینەوە، لە بێژەی ئەلەفۆنێک لە [و] نزیکتر دەبێتەوە و بەرگوێ دەکەوێت. بەڵام لە هیچ بارێکدا بێژەکردنی ئەو واژانەی کە [ڤ] لەنێو هەیە و بە [و] گۆدەکرێن، وەک بێژەکردنی [و] سۆرانی-ئاخێوەرێک نییە.

* جووتۆکە واژە minimal pair، ئەکادێمیای کوردی د. وریا عومەر ئەمین.

* فەرهەنگی هۆرامی –سۆرانی (ڤەرقوڵ) نووسینی مامۆستا جەمال بێدار، لینکی داگرتن و خوێنەوە لە کوردیپێدیا
https://www.kurdipedia.org/?q=20190521160331289227&lng=1